

УДК 155.9

Л. Мороз, д-р психол. наук, проф. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, С. Яковенко, д-р психол. наук, проф. Київський інститут сучасної психології та психотерапії, Київ

КРИТИЧНІСТЬ МИСЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТРИВОГИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ

У статті з'ясовується можливість та доцільність застосування екологічного підходу для розуміння психічного стану населення, яке вважає себе потерпілим внаслідок інформаційно-психологічної війни, яку ведуть проти України ЗМІ РФ. На індивідуальному рівні чинниками особистісної тривоги є властивості вищої нервової системи, які визначають витривалість та чутливість до впливу стресорів, гнучкість мислення, що сприяє успішній адаптації до мінливих та несприятливих умов буття. Психічний стан людини значною мірою залежить від якості життя, оцінки загроз добробуту та безпеці. Ключові слова: психічний стан населення, інформаційно-психологічна війна, особистісна тривога, вища нервова система, стресори, адаптація.

© Мороз Л., Яковенко С., 2018

~ 34 ~ ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка ISSN 1728-3817

Постановка проблеми. Громадська думка, суспільний настрій громадян, який дослідники часто позначають як індекс задоволення життям, в Україні – у порівнянні з іншими країнами, не є високим. Для цього є як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. На індивідуальному рівні чинниками особистісної тривоги є властивості вищої нервової діяльності, які визначають витривалість та чутливість до впливу стресорів, гнучкість мислення, яка сприяє успішній адаптації до мінливих та несприятливих умов буття. Психічний стан людини значною мірою залежить від якості життя, оцінки загроз добробуту та безпеці. У цьому контексті слід констатувати небезпеку стати жертвою інформаційно-психологічної війни. Оцінка ситуації часто ґрунтується не на власних чуттєвих враженнях чи критичних судженнях, а на картині світу, що формується завдяки ЗМІ, «звіреної» із уявленнями значущих інших. Вплив ЗМІ на психічний стан окремих громадян та суспільний настрій є суттєвим після аварії на ЧАЕС. Засоби масової інформації тоді перетворилися на засоби масової дезінформації та психічної травматизації населення, завдали велику шкоду психічному стану багатьох людей – не меншу, ніж основний вражаючий фактор – радіація [12]. Спроби приховати небезпеку мали запобігти паніці, а пропаганда «дружби народів» – залученню людських і матеріальних ресурсів – мобілізувати сили для подолання її наслідків. Неадекватна інформація, замовчування та перекошування фактів не сприяли адекватному реагуванню на події й формували « рентні установки». Аналогічна ситуація знов виникла в умовах «гібридної війни», коли дезінформація та ворожа

пропаганда стали зброєю, яка не просто погіршує психічний стан громадян та суспільний настрій загалом, а й дезорієнтує та роз'єднує людей, породжуючи різноманітні страхи, тривогу, депресію, апатію тощо. Гібридна війна (від англ. Hybrid warfare) – відносно нова військова стратегія, яка на тлі загрози великомасштабної нової «гарячої» Світової війни являє собою війну малої інтенсивності, яку ведуть «гібридні війська»¹ й війну інформаційно-психологічну, що включає застосування методів пропаганди й кібервійни різними засобами, проти країн та людей у соціальних мережах. Цей термін застосовують також до збройних конфліктів та терористичних актів, які є не поодинокими акціями залякування, а носять системний та систематичний характер, за участю тисяч «повстанців», «ополченців», найманців та професійних військових, із застосуванням не тільки стрілецької зброї та вибухівки, але й важкої техніки «невідомого» походження, складну динаміку (англ. Battlespace), та вимагає відповідної військовополітичної та правової оцінки, гнучкої реакції уряду країни, в якій відбуваються події, та відповідної реакції світового співтовариства. Прикладами таких інцидентів є події в Руанді та Сербії, які були врегульовані міжнародними зусиллями та завершилися покаранням військових, які були винні у масових вбивствах, а також журналістів й політиків, які використовували «мову ненависті» та закликали до насильства на національному та релігійному ґрунті.

¹ Ідейні прибічники відновлення Російської імперії, Радянського Союзу чи створення Новоросії, мародери-антифашисти, найманці й відпускники, повстанці, козаки-добровольці. Строката картина, коли важко зрозуміти, з якої причини та заради чого людина бере в руки зброю чи, використовуючи мову ненависті, шкодить в кіберпросторі, не встаючи з дивану.

Концепцію гуманітарної інтервенції вперше запропонував Генеральний секретар ООН Кофі Аннан в 1999 року, виступаючи на засіданні Генеральної Асамблеї. Гуманітарну інтервенцію визначено як використання однією державою військової сили проти іншої, коли лідером публічно заявлена мета цієї військової акції – перешкодити порушенню прав людини державою, проти якої вона (акція) спрямована. Гуманітарна інтервенція можлива за рішенням Ради Безпеки ООН для протидії терористам. У випадку, коли у певному розвитку подій зацікавлені країни, постійні члени Ради безпеки ООН, наділені «правом вето», то прийняття рішень з організації гуманітарної місії для запобігання гуманітарної катастрофи або геноциду місцевого населення за допомогою збройної сили (на прохання законного уряду²) ускладнюються. Існують ситуації, за яких нелегко встановити, чи є уряд законним й обраним за демократичними процедурами (Сирія, КНДР). Миротворчі операції проводяться під егідою ООН за згодою держави, на території якої вони здійснюються, наприклад, на Сході України. Надане визначення занадто вузьке, оскільки не враховує невійськові форми втручання, наприклад, гуманітарну допомогу або міжнародні санкції. У широкому розумінні гуманітарну інтервенцію варто розуміти як поняття, що включає ненасильницькі методи втручання: спостереження та контроль за виконанням домовленостей, застосування міжнародних миротворчих військових та поліцейських сил, прийняття судових рішень в Міжнародних судах, які мають полегшити людські страждання та відновити правопорядок³. Інформаційно-психологічна війна, яку

ведуть ЗМІ РФ, фахівці із спеціальної пропаганди, дезінформації, платні боти та аматори (звичайні «шовіністично зомбовані» громадяни), має декілька напрямів й спрямована на різні цільові аудиторії: власне російську аудиторію, громадян інших країн, зокрема, мешканців України. Протидія інформаційним атакам не повинна зводитись до заборон та обмежень свободи слова. Необхідно створювати конкурентне спроможний якісний медіа продукт, підвищувати медіа культуру громадян, зокрема за рахунок розвитку критичності під час оцінки інформації. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із праць Г.Є. Шумкова (1873 – 1933 рр.), засновника військової психології в Росії, опублікованих під час Першої світової війни, відомо, який вагомий вплив має на боєздатність військ ступень підтримки війни, армії в тилу, дій уряду – з боку громадянського суспільства. Спроможність держави захищати свої інтереси формується у мирний час, хоча, на думку російських військових експертів, мирного часу в принципі не існує, війна у різних формах йде постійно, тільки протиборство стає більш чи менш інтенсивним, « гарячу» війну змінює «холодна», а психологічна, інформаційна війна не зупиняється ніколи [2]. Існує багато питань, на які політики та ЗМІ дають досить суперечливі, а інколи й протилежні відповіді, що, у свою чергу, суттєво впливає на громадську думку і, відповідно, на психічний стан населення. В цьому

2 Деякі політики РФ вважають Уряд України не легітимною фашистською хунтою, а численні міжнародні зобов'язання перед цією країною не обов'язковими для виконання. 3 Стосовно подій на Сході України керівництво РФ заперечує участь в них своїх збройних сил. У зв'язку із цим дивує не прийняття правоохоронними органами РФ санкцій, передбачених її власними законами до осіб, які незаконно перетинають кордон з Україною, створюють незаконні збройні формування та вчиняють інші правопорушення.

ISSN 1728-2217

ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНІ НАУКИ.

3(40)/2018 ~ 35 ~

контексті заслуговує на увагу досвід фахівців із цивільного захисту населення, нагромаджений після чорнобильської ядерної катастрофи, участь України у миротворчих місіях за кордоном (у колишній Югославії, Іраку та ін.) [1]. Неочевидність радіації та відсутність зваженої інформації про ситуацію та можливості її покращання, велика кількість людей, які так чи інакше потерпіли від лиха й відсутність на той час ефективною системи комплексної правової, соціально-економічної, медичної та психологічної допомоги спричинила значні негативні наслідки. Чорнобильська катастрофа ще не подолана, Україна не змогла власними силами ліквідувати її наслідки, а її уроки враховані лише частково. Разом із цим, за роки незалежності в Україні створені відомчі психологічні служби, які так чи інакше здійснюють психологічний відбір, підготовку та супровід персоналу небезпечних професій та захищає населення в екстремальних ситуаціях. І тепер державні соціальні служби та волонтери змогли організувати й розміщення й працевлаштування вимушено переміщених осіб. Їх теперішнє становище більш-менш прийнятне, а ось можливості повернення на «малу батьківщину» – досить сумнівне, як і колишніх мешканців Полісся.

Зосередженість на побутових проблемах людей, які опинилися в небезпеці відвертає увагу від психічного настрою загалу. Окрім безпосередніх учасників бойових дій (серед яких, як і при ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, варто розрізняти добровольців та тих, хто виконує, охоче чи не дуже, свій обов'язок) є достеменно невідома кількість цивільних осіб, які так чи інакше постраждали – втратили рідних, майно, стали біженцями, є особи, які особисто не зазнали втрат, за виключенням втрати довіри до владних структур та впевненості у майбутньому й розуміння того, хто знаходиться поряд із тобою – «свої» чи вороги, які приховують, а інколи й не приховують свого негативного ставлення до України як до суверенної держави! Люди розсварилися через відмінності оцінки ситуації, бачення причин конфлікту, атрибуції винуватості у негараздах, способів відновлення миру та правопорядку. Що має робити в такій ситуації професійне співтовариство психологів, якщо індивідуальна терапія не спроможна вирішувати проблеми, які існують на рівні громад, держави загалом, методами, які спроможні впливати на суспільні настрої й об'єднувати громадян, не залежно від якостей, за яким їх намагаються зіткнути між собою політики за допомогою ЗМІ, які належать РФ й різним олігархічним групам у самій Україні. Результати діяльності нещодавно створеного Міністерства інформаційної політики України поки що не вражають. Вищезначена проблема складна та багатоаспектна, тому мета цієї статті значно вужча – з'ясувати можливість та доцільність застосування екологічного підходу для розуміння психічного стану населення, яке вважає себе потерпілим внаслідок подій, які відбуваються в Україні останні два роки, зокрема, досвіду ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. За останні 30 років в Україні фахівці із психології діяльності в особливих умовах (В. Алещенко, Н. Оніщенко, І. Приходько, О. Тімченко та ін.) розробили фундамент для належного психологічного відбору, підготовки та супроводження працівників силових структур. Є фундаментальні праці із теорії та практики надання психологічної допомоги цивільному населенню, які були розроблені

в контексті ліквідації наслідків Чорнобильської ядерної катастрофи, екологічного виховання та розвитку екологічної свідомості (В. Скребець, Ю. Швалб, С. Яковенко та ін.). Але, на жаль, в умовах соціально-політичного реформування держави ці здобутки не використовуються в належному обсязі. Питання мінімізації бойових та не бойових втрат вимагають вирішення питань медико-психологічної реабілітації та соціально-правової підтримки учасників АТО, недопущення емоційного «вигорання», виникнення синдромів, аналогічних Афганському синдрому, відновлення миру та правопорядку на Сході України. Для вирішення вищезазначених завдань психологічного забезпечення АТО (ООС) можливостей відомчих психологічних служб замало, окрім того, необхідно по можливості уніфікувати психологічні заходи різних відомств, наблизити допомогу до споживачів, залучати до неї практикуючих психологів та підготовлених для такої роботи волонтерів. Бажано активніше навчати населення прийомам психологічної само та взаємодопомоги, застосовувати групові та популяційні підходи. Цільові державні програми мають носити цільовий та комплексний характер, проводитись системно, систематично й безперервно, як це

було у перші роки ліквідації наслідків Чорнобильської ядерної катастрофи. Тепер, як і 30 років тому, під час Чорнобильської катастрофи, необхідно ідентифікувати чинники ураження. Тоді це була радіація і дезінформація населення, відсутність правдивої картини дійсності та прозорості в діях уряду. Тепер це - застосування зброї для нанесення матеріальної шкоди та психологічна війна, яка породжує страх, ненависть, невпевненість у майбутньому. Так, основним висновком з інформаційно-пропагандистської війни Росії проти України, як важливої складової «гібридної війни», є її безпрецедентний характер за своїми змістом, масштабами і спрямованістю. Їй властиві такі риси: завчасність, інформаційна війна розпочалась задовго до військової агресії Росії проти України і постійно супроводжує її, вона коригується, адаптується до обставин, змін цілей та завдань; масштабність, це інформаційно-пропагандистські та дезінформаційні проекти, психологічні операції. Ці заходи диференційовані й спрямовані на всі верстви населення і всі регіони України, а також населення Росії і країни Заходу – відповідно, з різними цільовими установками і завданнями, із залученням різних сил та засобів. Застосовують збір і вкидання компромату про провідних державних і громадських діячів, їх підкуп, шантаж або продукування фейкових повідомлень, тролінг конкретних осіб; поширення негативної інформації та акцентування уваги на ознаках загнивання – злочинності, нерівності, геях, мігрантах й т. п.; розгойдування внутрішньополітичної ситуації, втручання у вибори, підтримка радикальних партій і рухів, будьяких опозиційних проявів, сепаратизму й референдумів, які в РФ заборонені; постійна демонстрація сили як у власній країні, так і за кордоном, нехтування нормами права й використання агентів впливу у міжнародних організацій; фальсифікація історії країн і народів, гра на суперечностях інтересів; цілеспрямованість, адже головна мета інформаційної війни в Україні – ліквідація державності України; а в Росії – підтримка населенням внутрішньої та зовнішньої політики влади; для країн Заходу – дискредитація української влади («хунти») та її силових структур, створення внутрішніх проблем [3-7].

~ 36 ~ ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка ISSN 1728-3817

Психологи та соціологи констатують, що на хід війни впливає ставлення до неї ворогуючих сторін, її тлумачення як справедливої чи не справедливої (важко налаштувати людей на загарбання чужої території, а можна спробувати переконати воїнів, що вони повертають « несправедливо подаровані землі» Криму чи захищають інтереси співвітчизників в Криму чи інтереси вітчизни у далекій Сирії). Принципову оцінку політиці теперішнього керівництва РФ дають психологи – О. Асмолов, Л. Гозман, С. Єніколопов, Л. Радзіховський, журналісти – О. Невзоров, І. Яковенко та ін. Варто звернути увагу на монографію « Екологічні катастрофи: структурно функціональний аналіз» оприлюднену О.М. Яніцьким у 2014 році [13]. У ній зазначається, що катастрофи все частіше відбуваються не зненацька, вони очікувані, а необхідні заходи щодо їх унеможливлення не здійснюються; вони настають внаслідок подій, яким не

надають значення. Виникли «кумулятивні зміни» в культурі та суспільному житті, які врешті решт породжують те, що О.М. Яницький називає «мусорной культурой» – квазікультуру суспільства або окремих її частин, які зневажають оточуючих й свідомо руйнують середовище свого існування – природне, техногенне, соціальне, залишаючи скрізь непотріб, бруд, брехню⁴. Йдеться про такий стан суспільства, коли основою економіки є продаж сировини, зброї. Країна залякує та шантажує світ, споживає імпорتنі товари⁵, а виробляє переважно чи виключно непотріб (в оригіналі – «мусор») у різних його видах. Забруднюється мова, і не просто нецензурною лайкою, а мовою ненависті та тотальної брехні. Освіта та масова культура у жахливому стані, – кіно, телебачення, пісні не якісні, це – не велика російська культура, яку цінує увесь світ, а засіб пропаганди імперської ідеї «Руського миру», культу сили, ворожості до інакших. Стрімко падає якість освіти й якість населення. Пост-радянська спадщина в Україні ще не подолана, не зважаючи на всі зусилля громадянського суспільства, спротив сил реакція слабне, але сама вона від влади не відмовиться. У цьому контексті заслуговують на підтримку ідеї, які обстоювали О. Кульчицький, Л. Лук'яненко, М. Попович, В. Скребець та ін. Порівняння результатів соціологічних опитувань, проведених у січні-лютому 2016 року в Україні КМІС і в Росії – Левада-центром показує, що більшість українців погоджуються з думкою, що Росія та Україна воюють між собою: підтримали це твердження 63 % опитаних, не підтримали – 18 %, а решта 19 % не змогли, чи скоріше, не захотіли відповісти. Натомість, росіяни переважно не визнають того, що між двома державами йде війна. Тільки 25 % опитаних росіян вважають, що Україна та Росія воюють, 65 % це заперечують, а 10 % не спроможні дати відповідь [8]. У 2017 р. експерти Левада-Центру висловили думку, що росіяни втомилися від мобілізації навколо зовнішньополітичних тем. Однак, уже на початку 2018 р. дослідження показали, що більш ніж половина росіян (55%) ставляться до України негативно. Аналогічні дослідження в Україні Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) виявили, що до Росії негативно ставляться 38 % респондентів (див.: www.levada.ru/2017/12/18/ й www.levada.ru/2018/03/26/).

4 Див.

<http://ru.delfi.lt/opinions/comments/lpetranovskaya-vidszadi.d?id=66557180> 5 Тепер – через санкції – знищує, намагається перейти на імпортозаміщення,

На Заході та в Центрі України більшість населення (88 і 77 % відповідно) вважають війну реальною, на Півдні цю думку поділяють 45 % опитаних, на Сході – 41 %. У країнах ЄС не «бачать» агресії РФ близько 40-50 % громадян. Інші переконані в тому, що у нас на сході громадянська війна. Безпосередньо на Донбасі тільки 8% оцінюють ситуацію, що склалася, як війну між двома країнами чи громадянську війну (мабуть, через відносно невелику, у порівнянні з іншими війнами, кількість загиблих («всього 1-2 людини на добу»). Для них це майже «заморожений конфлікт». Люди старшого віку не вважають бойові дії на сході України війною в традиційному розумінні слова, не розуміють її сенсу. І це не дивно, адже на думки деяких філософів та політологів, війна відбувається не між українцями та росіянами, а між ідеологіями, культурами, способами мислення: з одного боку жага влади, опора на грубу силу та хитрість, віра у цінності минулих

часів – імперські амбіції та тоталітарні форми правління, а з іншого – глобалізація і плюралізм, інноваційний розвиток, цінності прав людини, демократія та пошук консенсусу заради миру та процвітання. Має місце конфлікт між старим світом та світом майбутнього. Звинувачуючи США у створенні «керованого хаосу в країнах, які ще спроможні опиратися «диктату» цієї наддержави, О.І. Владіміров відзначає, що «Основным оружием войны является информация, а средством его доставки – перерожденные национальные средства массовой информации, чем достигается эффект раскола общества, криминализации государства и самой государственности» [2]. Варто відзначити, що опитані нами студенти та курсанти про реальність, як таку, дізнаються переважно із ЗМІ, соціальних мереж та безпосереднього спілкування з родичами та однолітками. Їх картина світу досить різноманітна та суперечлива, й нагадує стан суспільної свідомості у період «гласності» та «перебудови», коли велика кількість інформації викликала в багатьох людей «інформаційний стрес», бажання когнітивного спрощення, радикалізацію підходів до складних питань – розрубати «Гордіїв вузол» одним ударом. Студенти та курсанти, які звертались за консультативною психологічною допомогою, скаржилися, насамперед, на стан тривоги, депресію, нав'язливі страхи, які були «індуковані» в родинному колі, й були пов'язані із можливою мобілізацією на війну, бідністю, невдачами у навчанні, в особистих взаєминах. Визначальним фактором погіршення психоемоційного стану було некритичне сприйняття суперечливої інформації, всіляких чуток, ніби «інформаційних» повідомлень у формі фейків, мемів, що циркулюють в інформаційному просторі й подаються недоброчесними «журналістами», а, насправді – агентами впливу, із використанням технік НЛП. Респондентам, студентам та курсантам не вистачає умінь аналізувати та критично оцінювати потік інформації, їм бракує фактичних знань. Складається враження, що введення ЗНО призвело до зниження рівня загальної обізнаності, зниження рівня загально-культурного рівня (адже молодь читає мало). Деякі дивляться політичні ток-шоу, які демонструють вкрай низьку загальну та політичну культуру їх учасників, викликають відразу до політичного дискурсу. Критичне і водночас конструктивне мислення не стало предметом спеціального розвитку в школі та закладах вищої освіти [9]. Як не дивно, але студенти мало цікавляться політикою, не люблять напружувати розум й не уникають обговорень поточних подій, оскільки «не знають, кому можна довіряти». Досить помітне розшарування молоді

ISSN 1728-2217

ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНІ НАУКИ.

3(40)/2018 ~ 37 ~

на соціально активну й пасивну. Останні налаштовані егоїстично, головне – власний добробут та безпека, безтурботне дозвілля й особисте щастя. Світова війна ведеться перманентна, – писав у 2009 році Я.М. Жарков, хоча переважна більшість людей не розуміють, що вона вже ведеться різними видами зброї, технологіями, які між собою пов'язані, а їхнє поєднання і являє собою четверту світову війну, яка не обов'язково передбачає відкрите застосування військової сили. Таємні операції більш ефективні. Головне у війні не засоби, а цілі. Серед

них найважливіша – влада над розумом людей. У монографії «Основы общей теории войны» (М., 2012) О.І. Владіміров пропонує активніше використовувати засоби інформаційно-психологічного впливу на потенційних прибічників «руського миру», та тих, хто немає твердих переконань, чіткої громадянської ідентичності, глибоких політичних та історичних знань, здатності до критичного мислення. Щоб перетворити їх на своїх прибічників, він радить використовувати пропаганду, зокрема, не пряму, а опосередковану, наприклад, серіалами на ТБ, які вихвалюють російську армію та спецслужби; здійснювати культурну експансію, поширюючи проросійську духовну та світську літературу; використовувати ЗМІ, Інтернет, релігійні та спортивно-патріотичні організації, які культивують ностальгію за героїчним минулим і обіцяють прибічникам преференції у майбутньому. Він наголошує, що наступ має здійснюватися на всіх фронтах – в економіці та фінансах, торгівлі, дипломатії тощо. Не слід відмовлятися, вважає О.І. Владіміров, від традиційних для СРСР методів таємної війни: вербовки національних еліт, підкупу, залякування, організації диверсій, вбивств, дискредитації моральних авторитетів та керівництва країни, які стають об'єктами ворожих дій. У цьому контексті війна ведеться не тільки за територію, але за прихильність населення, за уми людей, й ведеться вона не тільки на полі бою, за допомогою зброї, але й у інформаційному просторі, за участю фахівців із гуманітарних наук, журналістів, дипломатів, соціологів і психологів [4, 5]. Мартін Лібікі у книзі «Що таке інформаційна війна?» зазначав, що її сутність полягає у впливі на суспільну свідомість таким чином, щоб керувати людьми і змусити їх діяти проти власних інтересів: головне – це трансформація поглядів, вплив на світосприйняття, вироблення цілей та рішень. Дослідник визначив сім форм інформаційної війни [7]. В умовах гібридної війни необхідно працювати на консолідацію громадянського суспільства, формування патріотизму, єдності та взаємодопомоги, але помітних зрушень у рішенні цих питань ми не бачимо. На урядовому рівні йде пошук управлінських рішень. Як зазначає М.С. Дмитренко «Проблема у тому, що жоден із державних органів, які беруть участь у забезпеченні інформаційної безпеки України, не відповідає за незадовільний стан протидії інформаційній агресії».⁷ Міністерство інформаційної політики поки що не справляє враження ефективного інструменту забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, хоча низка

6 Див. Напрями зовнішнього інформаційно-психологічного впливу на Україну //Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2009. – № 4. С. 42-46. <http://nuou.org.ua/jdownloads/sitsbo/04-1-2009.pdf> 7 http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3318/2997

Указів Президента⁸ та Законів України (зокрема, Закон України «Про основи національної безпеки України», прийняті в останні два роки, покращили протидію інформаційній війні. При цьому роль вчених-психологів у її супроводженні виявилася не значна, найбільш успішні акції здійснюються завдяки активного волонтерського руху та працям таких фахівців з інформаційної безпеки, як В.М. Панченко, Г.Г. Почепцов та ін.⁹ Допомога вимушеним переселенцям – проблема, яка досить успішно вирішувалася після аварії на ЧАЕС і тепер, хоча й не без тих самих труднощів, що й 30 років тому – через інертність

бюрократичного апарату та такі негативні явища, як корупція та розкрадання коштів псевдо потерпілими. Значення морально-психологічних чинників стійкості бійців добре відомо з давніх часів, докладно описане на прикладі Корейської та В'єтнамської війн, війни в Афганістані. Справа не тільки в тому, що ці війни відбувалися далеко від дому і участь в них не вважалася вкрай необхідною, а й в тому, що вдома війну не підтримують, життя в родинах солдатів погіршується, рідні прагнуть не стільки перемоги у війни, скільки повернення рідних живими. Слід відзначити покращання тактичної медицини, проте реабілітація при політравмах та робота з інвалідами потребує удосконалення, зокрема, залучення психологів. Виходячи із наведених міркувань, можемо констатувати, що в Україні є, була і буде ставати сильнішою проукраїнські налаштована громада, яка стала основою волонтерського руху, опорою державності та джерелом кадрового поповнення силових структур та їх матеріального забезпечення й морально-психологічної підтримки. На жаль, в Україні є досить чисельна категорія людей з проросійськими та антиукраїнськими поглядами і вони ці погляди навряд чи змінять. Цьому сприяють сучасні інформаційні технології, запрограмовано знаходити в Інтернеті і пропонувати громадянам ту інформацію, яка відповідає їх уподобанням. Отже, бракує матеріалів для зіставлення різних точок зору, чи, скоріше, бажання дізнатися про іншу точку зору й рахуватися з її існуванням. Висновки з цього дослідження та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши детермінанти впливу інформаційно-психологічної війни на формування критичного мислення, відзначимо, що найбільш очевидними напрямками покращання ситуації є організація контрпропаганди, спростування брехливих або перекручених даних, притягнення до відповідальності тих, хто поширює ворожі пропагандистські матеріали, суттєве покращання власної роботи в ЗМІ, підвищення професійного рівня журналістської роботи та відсторонення від ефіру заангажованих агентів впливу. Доцільно активізувати роботу з українською діаспорою в усьому світі, а, насамперед, із мільйонами українців, що живуть в Росії, залучати до неї моральних авторитетів.

8 «Доктрина інформаційної безпеки України»/ laws/show/537-16. 9 Безуглий Д.С. Інформаційна безпека України: огляд останніх тенденцій. // Фізико-математична освіта. 2018. Вип.2(16). С. 13-17; Дмитренко М. Спеціальні заходи впливу як механізм протистояння зовнішньополітичним впливам в інформаційних війнах // Збірник наукових праць Інституту Служби зовнішньої розвідки України. – 2016. – №12. – С.21-37; В.М. Панченко. Інформаційні операції в асиметричній війні Росії проти України: підходи до моделювання “ Інформація і право”, №3(12)/2014. С. 13-16.

~ 38 ~ ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка ISSN 1728-3817

У школах та закладах вищої освіти організувати роботу дискусійних клубів як платформи для розвитку навичок продуктивного спілкування та протидії поширенню методів «чорної» риторики. Залишається недосконалою якість

морально-політичної роботи в закладах освіти, але певна пасивність у цьому напрямку краща, ніж «дикі» спроби сепаратистів із створення загонів «Юних захарівців» у «ДНР» (У 2015 р. в «ДНР» створили аналог піонерської організації «Юные Захаровцы» – <http://112.ua/ato/boeviki-dnr-sozdali-analogpionerskoj-organizacii--yune-zaharovcy-279847.html>.) або видання відверто антиукраїнських матеріалів для дітей на Луганщині, які є прикладом розпалювання ненависті та національної й релігійної ворожнечі, яка заслуговує на реагування правоохоронних органів. Діяльність останніх щодо притягнення до відповідальності правопорушників має бути більш масштабною та гласною. Щоб виправити ситуацію, необхідно насамперед перемогти себе, власну інертність, адже критичне та конструктивне мислення, активна життєва позиція не право, а обов'язок громадянина. Психологи можуть сприяти цьому за місцем роботи та поза нею, але для цього необхідно самовизначитися самим й бути відкритим для спілкування із оточуючими, в тому числі й публічного, як це роблять в РФ психологи О. Асмолов, Л. Гозман, Л. Радзиховський, в Україні – такі авторитетні науковці, як С. Максименко, Г. Почепцов та ін.

Список використаних джерел:

1. Алещенко В.І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовцями ЗС України: / В.І. Алещенко. – Х.: ХУПС, 2009. – 316 с.
  2. Владимиров А.И. Россия в условиях Четвертой мировой войны. Технологии войны мирного времени // Плацдарм. – 2003. – №1. – С. 90–99.
  3. Гулай В.В. Загрози інформаційно-психологічній безпеці особи в реаліях інформаційно-психологічної війни як складової «гібридної війни» РФ проти України. Військово-науковий вісник. Вип. 25. – Львів, 2016. – С. 233–244.
  4. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична доповідь / за ред. А. Баровської. – К.: НІСД, 2016. – 109 с.
  5. Лайнбарджер П.М.Э. Психологическая война. Теория и практика обработки массового сознания. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2013. – 445 с.
  6. Лібікі Мартін. Що таке інформаційна війна? / “Військо України”, 2014. – Режим доступу : <http://viysko.com.ua/tehnologiji-voyen/martin-libikishho-take-informacijna-vijna>.
  7. Магда Е.В. Гибридная война. Выжить и победить. – Харьков : Виват, 2015. – 320 с.
  8. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. – Харків : ФОП Павленко О.Г., 2015. – 268 с.
  9. Порівняння поглядів українців та росіян на збройний конфлікт на Донбасі: результати опитування в лютому 2016 року. <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=609&page=1>
  10. Хочешь мира, победы мятежной войну! Творческое наследие Е.Э. Месснера. – М. : Военный университет, Русский путь, 2005. – 696 с.
  11. Ущатовська Г.В. Критичне мислення: історія та сучасний стан розвитку: автореф. дис. канд. філос. наук / Г.В. Ущатовська. – К., 2014. – 16 с.
  12. Яковенко С.І. Соціально-психологічна допомога при надзвичайних ситуаціях та критичних інцидентах Монографія / С.І. Яковенко, В.І.Лисенко [Текст]:. – К. : Ін-т соціології НАН України, 1999. – 224 с.
  13. Яницкий О.Н. Экологические катастрофы: структурно-функциональный анализ:Монографія /О.Н. Яницкий [Текст]. – М. : ИС РАН, 2013. – 258 с.
- Надійшла до редколегії 10.09.2018

Л. Мороз, д-р психол. наук, проф. Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Умань, С. Яковенко, д-р психол. наук, проф. Киевский институт современной психологии и психотерапии, Киев

КРИТИЧНОСТЬ МЫШЛЕНИЯ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ СНИЖЕНИЯ УРОВНЯ ТРЕВОГИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ВОЙНЫ

В статье выясняется возможность и целесообразность применения экологического подхода для понимания психического состояния населения, которое считает себя потерпевшим в результате информационно-психологической войны, которую ведут против Украины СМИ РФ. На индивидуальном уровне факторами личностной тревоги являются свойства высшей нервной системы, которые определяют выносливость и чувствительность к влиянию стрессоров, гибкость мышления, которое способствует успешной адаптации к изменчивым и неблагоприятным условиям существования. Психическое состояние человека в значительной степени зависит от качества жизни, оценки угроз благосостоянию и безопасности. Ключевые слова: психическое состояние населения, информационно-психологическая война, личностная тревога, высшая нервная система, стрессоры, адаптация.

L. Moroz, Doctor of Psychology, Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, S. Yakovenko, Doctor of Psychology, Professor Kyiv Institute of modern Psychology and Psychotherapy, Odesa

CRITICAL THINKING AS AN INDICATOR OF DECREASING THE LEVEL OF ANXIETY IN THE CONDITIONS OF INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL WAR

The article reveals the possibility and feasibility of applying an environmental approach to understanding the mental state of the population, which considers itself a victim as a result of the information and psychological war that is being waged against the Ukraine by the media of the Russian Federation. At the individual level, personal anxiety factors are the properties of the higher nervous system, which determine endurance and sensitivity to the influence of stressors, flexibility of thinking, which contributes to successful adaptation to changing and unfavorable living conditions. The mental state of a person is largely dependent on the quality of life, the assessment of threats to well-being and safety. Keywords: mental state of the population, information-psychological war, personal anxiety, higher nervous system, stressors, adaptation.